

JOAN MANUEL TRESSERRAS

ELS ORÍGENS DELS IMPRESOS
PERIÒDICS ALS PAÏSOS CATALANS

Voldria començar referint-me sumàriament a l'estat general dels nostres coneixements sobre la premsa i el periodisme antics en terres catalanes fins a les acaballes del segle XVIII. En part, per aprofitar l'avinentesa de la convocatòria i proclamar la necessitat d'una revisió històrica global del nostre patrimoni paleoperiodístic. Però en part també, d'una banda, per cridar l'atenció sobre alguns criteris tradicionals d'avaluació de la protopremsa que em semblen poc fonamentats -o francament errats-, i, d'altra banda, per assenyalar alguns aspectes en els quals la revisió de plantejaments esdevé plausible a partir d'allò que ja sabem.

Comencem a tenir una idea bastant aproximada del tràfec informatiu del segle XVI i de com operava la xarxa de postes i correus que controlaven els Tassis (o Taxis) (1). Sabem prou bé que, arran dels conflictes i les agitacions del segle XVII, la millora introduïda per l'establiment de les estafetes (2), no aconseguí d'agilitzar gaire la transmissió d'informació (cartes), tot i que aquestes mateixes dificultats potser encara esperonaren la curiositat del públic i contribuïren a interessar-lo per la lectura o l'audició de "notícies" (noves). Cartes i noves tendeixen a fondre's en l'època del paleoperiodisme i, al capdavant, totes dues són relats (relacions) de fets noticiosos, d'esdeveniments susceptibles de mobilitzar l'afany receptor.

Sabem prou bé, de fa anys, com es produí el desenvolupament de la manufactura del paper, i també, em sembla, la progressió de la impremta i de l'art tipogràfica. I com, encara, de la iniciativa d'inquiets impressors-llibreters (de vegades impressors-llibreters-poetes, o bé llibreters-impressors-publicistes), delerosos de guany econòmic, anà creixent el negoci dels plec solts. Efímers, fràgils, barats. En tenim molts de conservats i/o catalogats.

Molts més, moltíssims més, això es indubtable, han desaparegut com a fruit de la seva pròpia vulgaritat i "normalitat"; diguem també de la seva poca excepcionalitat cultural. Se'n conserven pocs perquè n'hi havia tants que ben pocs coetanis prengueren cura d'aplegar-los.

L'abundància i el caràcter dels plecs solts

A propòsit dels esdeveniments ocorreguts a prop d'Igualada el 30 de març de 1573, on moriren vint-i-quatre bandolers i en foren apresats trenta-vuit, Josep Romeu i Figueras dóna la referència de fins a sis plecs solts que relaten els fets. (3) D'aquests sis plecs, en transcriu tres i els descriu tots, i en fa una explotació magnífica que permet establir la probable cronologia i filiació entre els exemplars. El primer dels fulls és l'intitulat Cobles ara novament fetes sobre la presa de seixanta bandolers, 22 de morts, 38 de vius, amb los noms dels bandolers, tots anomenats a la dararia. Ab bon estil. "Venense en Barcelona, en casa de Joan Burgués, llibreter, a la Plaça Nova. Estampat en Barcelona, en casa de la viuda Mompesada. Any M.D. LXXIII". Romeu i Figueras diu que fou escrit entre el 2 i el 7 d'abril i que "és un reportate desproveït de tota altra intenció que no sigui la merament informativa". (4)

La impressionant mostra de sis plecs escrits gairebé simultàniament, referits a un mateix episodi, s'explica pel fet que la majoria probablement procedeixen d'una col·lecció particular confegida o adquirida per algun viatger. Això explicaria que cinc del sis plecs fossin inclosos en el catàleg de venda del començament de segle del llibreter muniquès Jacques Rosenthals. (5) Romeu argumenta que "molts plecs solts hispànics primitius s'han salvat precisament perquè foren custodiats en biblioteques de viatgers estrangers que els havien adquirit durant llurs visites a ciutats espanyoles". (6)

Segons Romeu, la identitat d'aquests materials no permet dubtes. Es tracta, en general, d'un "full imprès, doblat, de quatre pàgines, o un poc més extens, proveït d'un títol expressiu, llarg gairebé sempre, i (parlem del segle XVI) d'un text comunament poètic que glossa els fets i en dóna notícia". Seria, doncs, el precedent directe, clavat, del romanço. "Inspirat i redactat", continua Romeu "al calor dels esdeveniments, el plec solt d'aquesta mena constitueix una forma de periodisme que, aparegut amb la implantació i la propagació de la impremta, en definitiva no és més que la potenciació i la versió actualitzada d'un altre tipus de periodisme preexistent: el que implicava la recitació oral dels antics joglars de noves" (7).

La difusió real d'aquests materials és objecte permanent de controvèrsia. Però la tirada no deuria pas ser inferior a la de l'estampació d'algunes crides noticioses que, al llarg del cinc-cents, entraren i sortiren de les impremtes. D'aquestes crides impreses, tot i que es tractava, sens dubte, de la versió complementària d'una difusió parlada -cridata- ben eficaç, sabem que, d'algunes, el valencià Mey n'havia imprès cent. (8) Poca cosa comparada amb edicions de quatre-centes còpies de cartes ehortatòries o bé tres-centes d'edictes o, encara dues-centes de "carteles en pliego de los ordinarios" (9). Tanmateix, això ens permet de considerar que tirades de plecs de cent a dos-cents exemplars a ciutats com a València o Barcelona no semblen impensables.

Aquestes xifres, a més, concorden amb les estimacions fetes per les edicions de llibres en català -i en castellà- durant el cinc-cents, si deixem de banda els "grans èxits".

D'una manera o una altra, quan l'esdeveniment en qüestió contenia elements d'espectacularitat com ara el comentat més amunt, la recepció deuria ser pràcticament general, i sobre les versions escrites devien generar-se tota mena de versions orals complementàries. A més cal tenir present que la distribució i/o venda era molt àgil: els impressors podien vendre a l'engròs, no només a llibreters sinó a tota mena d'establiments "detallistes": cecs, venedors ambulants, etc. El mateix Romeu recorda el cas del valencià Joan Timoneda, el qual, «autor i refonedor, editor i llibrer, tot d'una peça (...) comprava les cobles impreses per raimes sense enquadrar, que després venia plec a plec a la seva llibreria».(10)

Algunes consideracions sobre l'alfabetització i els materials impresos

Les dades sobre edició de fulls, llibres i altres materials impresos obliguen a plantejar la qüestió de l'alfabetització. Convindria que la precarietat relativa de biblioteques particulars inventariades no condicionés completament el nostre judici "pre-judici" sobre el grau d'alfabetització assolit, per exemple, al final del segle XVI i durant el segle XVII. La impressió de crides, goigs i plecs, o la profusió relativa de "Beceroles, Franselms i Doctrines" (11), no pot explicar-se si no és comptant amb una clientela potencial que fes viable el negoci d'imprimir.

A més, "beceroles" i "franselms" (12) són una mostra de la importància social concedida a les primeres lletres i a l'aprenentatge de la lectura. Pagesos benestants i artesans de viles i ciutats constituïen sectors que havien d'incorporar-se, per necessitat econòmica i per raó de prestigi social, a l'alfabetització.

Cal considerar, encara, que la sobtada i efímera "resurrecció" del català en els plecs i fulls del cicle obert el 1640 només s'entén si comptem amb l'existència d'un procés espontani d'alfabetització -tan fràgil com es vulgui- de transmissió generacional en el marc familiar. Quan un membre de la família sabia llegir i escriure, aquest coneixement devia ser patrimonialitzat i transmès a la generació següent o, pel cap baix, assegurada la transmissió a una part d'aquella generació: hereu, fills ...

Els plecs solts, a viles i ciutats, i els goigs, en aquests mateixos medis però també en zones rurals disperses, podien haver tingut un bon paper en aquests processos domèstics de quasi autoalfabetització. Els goigs, sobretot, emparats en la seva condició d'objecte paralíturgic i contenint estampat un text-evocat moltes vegades, inequívocament, en una il·lustració silogràfica que la feligresia coneixia de memòria, devien ser un útil instrument d'alfabetització, especialmet en cases i llocs on constituïen l'únic material imprès.

Si parem atenció al fet que els plecs solts del cinc-cents empen fàcilment la forma poètica, com els goigs, mentre que durant el sis-cents la forma poètica pràcticament desapareix dels fulls narratius -no tant dels propagandístics-, podem concloure que, en el primer cas, la predilecció per

la forma poètica expressaria l'exigència de recórrer a textos que incorporeassin les tècniques memorístiques característiques dels sistemes de transmissió cultural predominantment orals; en el segon cas, en canvi, la generalització de la narració en prosa, a la manera epistolar, expressaria la nova condició "llettrada", o parcialment letrada, de "l'audència".

L'anàlisi comparada de l'estructura, les rutines expressives i la temàtica dels goigs i dels primers plec de notícies pot donar resultats interessants per a moltes disciplines, a més, és clar, dels estudis sobre periodisme antic o paleoperiodisme. Un semblant resultat podria donar el possible contrast entre el sentit de l'esdeveniment que caracteritza el primer noticierisme imprès i la tria d'episodis de la vida de la Verge o dels sants que fan aquells anònims autors de goigs capaços de transmetre "una estranya complaença en la narració dels martiris i dels turments"...(13) Tanmateix, això són poc més que conjectures. Aquestes apressades reflexions volen apuntar només algunes vies d'indagació urgent i proporcionar algun suggeriment o alguna hipòtesi. Entre la fredor dels repertoris per completar i la dissecció erudita de cada peça, permanentment ajornada, potser resulti útil arriscar una anàlisi, encara que sigui prematura i/o insuficientment documentada.

Sobre els orígens mítics de la periodicitat

Tots els historiadors de la premsa i qualsevol curiós informat coneixen les recontades partides d'arguments que ha originat la determinació de quina era la publicació periòdica -i, doncs, la ciutat mare d'ella- més antiga que s'havia imprès a Espanya. De fet, aquesta polèmica, inicialment esperonadora però al capdavall estèril, ha acabat desdibuixant la qüestió realment important, que, segons el meu parer, hauria de plantejar-se en els termes següents: d'ençà de quan, a les principals ciutats catalanes (València, Barcelona, Palma de Mallorca, Perpinyà ...) es dona l'existència simultània d'un nombre considerable d'imprentes amb prou capacitat editora, un públic interessat permanentment per l'adquisició de notícies impreses i uns fluxos regulars de recepció d'informacions forànies i locals prou atractives com per a satisfer la curiositat i el neguit tafaner del públic i l'expectativa de guany de l'impressor.

Determinar l'estat d'evolució dels tres factors que he enumerat és força més decisiu, si parlem del sistema informatiu d'una època i d'un país, que no pas l'existència d'una capçalera fixa numerada, o presumptament numerada. El discerniment del caràcter que cal atribuir a algunes peces excepcionals, com ara les Novas Ordinàries o la Gazeta, (14) és menys important que, per exemple, la confecció d'una relació ajustada dels materials noticiers que s'imprimien cada any o cada mes a Barcelona, també per exemple, en aquells temps.

He intentat aproximar-me a la qüestió, sense cap mena de sofisticació metodològica, recorrent a documentació d'ús comú, i amb la simple intenció d'evitar reproduir altra vegada el que ja se sap. M'he centrat en l'any 1641, any pel qual les disponibilitats documentals són comparativament molt bones. Tots els estudiosos ho han destacat, sense que les seves explicacions siguin, però, plenament satisfactòries. La guerra va durar molts anys, i, en canvi, els papers s'apleguen clarament cap al 1641 i, menys, el 1642 i 1643.

Per què? Joan Torrent i Rafael Tasis comentaren que "sembla com si l'interès col·lectiu anés deixant-se en una mena de cansament, explicat per la poc hàbil administració dels francesos" (15). Caldria disposar de respostes més concloents.

La consulta al Catálogo de obras en lengua catalana, impresas desde 1474 hasta 1860 de María Aguiló,(16) publicat a Madrid el 1927, permet comptabilitzar, només per a l'any 1641, aquests plecs (tots en la secció Història, la major part de quatre pàgines en 4t, i en català) impresos en quatre de les més importants estampes barcelonines:

En la de Jaume Romeu, vint-i-set corresponents a les dates: 25 de maig, 28 de maig, 10 de juny, 5 de juliol, 8 de juliol, agost, novembre, 8 de novembre, i dinou més sense especificar cap altra referència sobre la data que l'any.

En la de Pere Lacavalleria en comptabilitzem sis. En cap no hi consta el dia.

En la de Gabriel Nogués, vuit: 26 de gener, maig, 10 de juny, dues del mes de setembre i tres sense data.

Finalment, pel que fa a aquesta mínima prospecció de plecs impresos en llengua catalana el 1641, en l'Aguiló, n'hi consten trenta-un sortits de la impremta de Jaume Mathevat: gener, maig, 26 de juny, juny, dues del mes de juliol, 4 d'agost, agost, 8 de setembre, 20 de setembre, novembre, 13 de novembre, 22 de desembre i divuit més en les quals no consta dia ni mes d'edició.

Complementàriament, he consultat, amb el mateix criteri i intenció que abans, el Manual ... de Palau i Dulcet.(17) Aprofito per dir que aquest repertori ha estat insuficientment explotat, i caldria efectuar alguns creuaments entre materials que apareixen dispersos sota veus com ara gaseta, còpia, relació, nova, verdadera "verdadera relació", carta, notícia, etc. M'he limitat a consignar els plecs solts estampats en català, que datats el mateix 1641 i amb peu d'origen d'alguna de les quatre impremtes assenyalades anteriorment, apareixen agrupats en l'apartat relació. Només en l'apartat relació. N'hi consten tres de sortits de la impremta de Nogués amb encapçalament "relació ...", quatre de la de Lacavalleria, onze de la de Romeu i vint-i-dos de la de Mathevat.

Quants plecs editaven cada mes, a mitjan segle XVII, Romeu o la família Mathevat? I cada any? El 1641 potser seixanta, o vuitanta o cent? Relacions sense numerar, Novas Ordinàries que tampoc ho estaven, cartes i còpies de cartes en sèries que voltaven el centenar pel cap baix. Encaparrar-se en aquestes condicions a buscar el graal d'un setmanari de manual, ni que potser n'haguessin sortit mitja dotzena de números, o encara menys, això és fugir de la qüestió que realment importa. En la Barcelona del segle XVII els factors que possibilitaren l'establiment d'una protoprensa periòdica i d'uns cicles regulars de circulació de materials informatius impresos hi eren donats plenament. La conjuntura dels primers anys de la dècada del 1640 permet demostrar-ho a bastament. La situació a València no devia pas ser gaire diferent. En d'altres ciutats, en canvi, una semblant vitalitat no seria sinó excepcional. A tot Europa, però, es donaven aquests desajustos sota la preeminència dels grans centres polítics i econòmics.

El mateix compilador Palau i Dulcet, i també un autor clàssic com Joaquim Álvarez Calvo, coincideixen en les seves obres bàsiques a trobar indicis de periodicitat informativa regular al final del segle XVI i durant el segle XVII, moment de veritable eclosió dels plecs solts. Entenc que a mitjan segle XVII la regularitat en la provisió de notícies quedava garantida, i que, vistes des d'aquesta perspectiva, les gasetes dels segle XVIII seran col·leccions sintètiques dels gèneres i els temes (protoperiodístics) consagrats durant el segle anterior.

D'altra banda, fins ben entrat el segle XIX la premsa diària no serà capaç, en els nostres medis culturals, de superar l'interès i la bona factura de les cartes informatives traduïdes (un cop més: còpies, noves, relacions, cartes...) tradicionals o de les corresponents originàriament autòctones.

Els diaris del final del segle XVIII, amb la Gazeta de Barcelona, de 1757, o el Diario Curioso, de Pedro Ángel de Tarazona, al davant, seguits pel Diario de Valencia i, més tard, pel Diario de Barcelona, seran una simple aposta entre oficial i de serveis, de valors periodístics més aviat irrellevants fins en l'intent de secció local que tots procuren establir "Noticias particulares de...". Nomès la secció d'anuncis manté -potser millorada pel temps- una certa densitat vital i un palpable alè quotidià.

La informació que coneixem avui és, en molts aspectes, més deutora dels fulls volants, dels plecs i les gasetes del segle XVII -i les seves descendents del segle XVIII- que no pas aquests modestos diaris amb poc suc i bruc, mancats de la mínima noció d'actualitat i amb un discutible sentit de qualsevol funció periodística informativa o d'entreteniment. Es tractava, estrictament, de diaris d'avisos, no pas de notícies. Santoral, taules astronòmiques, entrades i sortides del port, pèrdues i troballes i l'horari i el títol de la representació teatral.

Un capítol necessari per a l'evolució de la premsa quan els lectors tenien l'accès franc a la informació immediata en les mateixes condicions (fonts) que els precursors de redactor. Si el diari se n'havia assabentat, senyal que tothom ho sabia i que no valia la pena de publicar-ho. La construcció d'esdeveniments continuava operant a la manera tradicional, també pel que fa als impresos. L'herència d'aquests plecs solts impresos, que sortien de tant en tant, seria llegada en pes als variats experiments de premsa informativa i premsa popular que s'encetarien al segle XIX.

NOTES

1. Vegeu, sobre el tema, com a exemple curiós i de bon aprofitament de fonts, el ja clàssic llibret de **Javier Campins de Codina** "El correo en Cataluña. Resumen histórico. Algunos datos para la historia postal de España" (José Porter, Barcelona 1951).

2. A partir de 1610, Antonio Vaz Brandon va començar a establir, mitjançant concessió, una xarxa de postes connectades amb itineraris regulars. En les postes o parades, els correus podien intercanviar la correspondència, i d'aquesta manera el servei guanyava velocitat, regularitat i, en conseqüència, eficàcia. Això va permetre l'accés dels particulars a un servei que, per exemple, oferia una sortida setmanal (els dissabtes) de Madrid a Barcelona i de Barcelona a Madrid, passant per Saragossa. El servei s'acomplia, si tot rutllava finament, en set dies. Tanmateix sabem que, el 1693, una carta dels concellers de Barcelona arribà al baró d'Albí en el temps sorprenent -sens dubte una excepció- de quatre dies.

3. A **Josep Romeu i Figueras**, "Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII" (Curial, Barcelona, 1991). En l'apartat dedicat al «Bandolerisme i "periodisme" al segle XVI ...» amplia un article anterior (febrer-març de 1973) aparegut a "Vida ... Revista de la Família Igualadina", núms. 1000 i 1001. Complementàriament, en l'apartat "Sobre els primitius plecs solts catalans amb contingut poètic" es refereix a un diccionari bibliogràfic dels plecs solts catalans del segle XVI en curs d'elaboració a càrrec de Susanna Rafart, sota la direcció del professor Pedro M. Cátedra.

4. *Ibíd.*, p.279.

5. D'aquests exemplars, segons que es dedueix de les notícies que en dona el mateix Romeu, com a mínim dos formen part de la col·lecció del marquès de Morbecq i n'hi ha reproducció facsímil a **A. Rodríguez-Moñino**, "Los Pliegos poéticos de la colección del Marqués de Morbecq" (Madrid, 1962). El sisè es conserva al British Museum de Londres.

6. **J. Romeu**, *Op.cit.*, p.277

7. *Ibíd.*, p.276.

8. Per la referència -i també com a pilar del treball de Blasco sobre la qüestió- val la pena de revisar la interessant obra de **J.E. Serrano i Morales** "Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868. Con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores" . (Imprenta de F. Doñech, València, 1898-99). P. 306 i s.

9. En dona notícia **Ricard Blasco** a "La premsa del País Valencià (1790-1983)". Cal veure'n el magnífic capítol introductor sobre "Societat i comunicació al País Valencià" (Segles XIII al XVIII). Sobre les crides impreses i les tirades de les estampades per Pere Patrici Mey, veure les pàgines 36 i 37.

10. **J. Romeu**, *Op.cit.*, p. 269.

11. Fragment d'un document de la Garriga transcrit per **J. Mauri i Serra** i citat per Núria Sales a "Els segles de decadència. XVI-XVIII" (Ed. 62, Barcelona, 1989), p.243.

12. Denominació popular atorgada a les diverses versions del "Llibre dels bons amonestaments" de **Fra Anselm Turmeda**, que, tal com és conegut, era emprat com a llibre d'iniciació a la lectura d'ençà del segle XVI i fins al segle XIX. Núria Sales en justifica l'ús com a nom genèric tant per aquella mateixa funció com per les nombroses imitacions de què fou objecte.

13. Segons expressió d' **Antoni Comas** al volum IV de la "Història de la literatura catalana" (utilitzo l'edició d'Ariel, Barcelona 1981), p.230.

14. Una bona caracterització d'aquests materials, segurament la millor disponible, es troba

a la "Història de la premsa catalana" de **Joan Torrent i Rafael Tasis**, vol.I, p.28 i 29. Queda pendent, però, una monografia.

15. Íbid., p.27.

16. **Maria Aguiló i Fuster**, "Catálogo de obras en lengua catalana, impresas desde 1474 hasta 1860", Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1927.

17. **Antoni Palau i Dulcet**, "Manual del librero hispano-americano", (la 1ª edició és de 1923 a 1928). Sobre l'autor i l'obra del Manual hi ha diversos materials interessants, però les evocacions que permeten fer-se una idea més exacta de la singular naturalesa del repertori són les contingudes en les "Memòries d'un llibreter català" (Catalonia, Barcelona 1935), del mateix autor, i en l'"homenot" que Josep Pla li dedicà -a partir d'aquestes mateixes "Memòries"- ("Homenots, segona sèrie", vol.16 de l'Obra Completa, Destino, Barcelona 1970).